

Atf / Citation

UZUNTAŞ, H. (2023). "Uluscu, Gizem (2023). Eski Türkçedeki Geniz Seslerinin Tarihi ve Modern Türk Dillerindeki Gelişimi. Çanakkale: Paradigma Akademi. 312+xxx s. ISBN: 978-625-6957-65-7". *Gazi Türkiyat*, 33: 289-293.

Geliş / Submitted 03.09.2023

Kabul / Accepted 08.11.2023

DOI 10.34189/gtd.33.015

ESKİ TÜRKÇEDEKİ GENİZ SESLERİNİN TARİHİ VE MODERN TÜRK DİLLERİNDEKİ GELİŞİMİ

Uluscu, Gizem (2023). Eski Türkçedeki Geniz Seslerinin Tarihi ve Modern Türk Dillerindeki Gelişimi. Çanakkale: Paradigma Akademi. 312+xxx s. ISBN: 978-625-6957-65-7

Hülya UZUNTAŞ*

Ses, en basit manada "dilin en küçük parçası" (Ergin 2009: 29) olarak tanımlanabilmektedir. "Ses geçidinde hiçbir engelle karşılaşmadan teşekkül eden seslere ünlü" (Ergin 2009: 34), "hava ve seda akımı ses geçidinde belirli bir takıntıya uğrayarak teşekkül edenlere ise ünsüz" (Ergin 2009: 36) denilmektedir. Havanın ağız yolundan çıkması ile teşekkül eden ünsüzler "ağız ünsüzü", geniz yolundan çıkması ile teşekkül eden ünsüzler ise "geniz ünsüzü" olarak adlandırılmaktadır (Ergin 2009: 37).

"Kimi dillerde yalnız ağız ünsüzleri, kimi dillerde hem ağız hem de geniz ünsüzleri varken yalnızca geniz ünsüzü bulunan dil yoktur" (Eker 2010: 316). Standart Türkiye Türkçesindeki ünsüzlerin birçoğu ağız ünsüzüdür. Bununla birlikte Türkçenin tarihî dönemlerinde, Türkiye Türkçesi ağızlarında ve çağdaş Türk lehçelerinde, Standart Türkiye Türkçesinde kullanılan daha fazla "geniz ünsüzü"nin olduğu görülür.¹

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne/TÜRKİYE. hulyauzuntas@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2306-5483

¹ Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili yapılan çalışmalarda geniz seslerinin yalnız ünsüzlerden ibaret olmadığı, aynı zamanda geniz ünlülerinin de mevcut olduğu ortaya konulmuştur. Bu konudaki kapsamlı çalışmalardan birini hazırlayan Osman Yıldız geniz ünlüleri ile ilgili şu bilgileri aktarır: "Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili araştırmalar incelendiğinde bazı yöre ağızlarında ölçünlü dilde bulunmayan bir başka ünlü türünden daha bahsedilir; bu ünlü türünün ilgili yöre ağızlarındaki oluşumları hakkında bilgi verilip örneklendirilir. Bu ünlü türü geniz ünlüleri (nasal

Geniz ünsüzleri, dudak geniz ünsüzü (*m*), diş-dudak geniz ünsüzü (*n*), gırtlak geniz ünsüzü (*ŋ*) (A. Sertkaya 2014: 2), ön damak geniz ünsüzü (*ñ*) (Eraslan 2012: 69) olarak tasnif edilebilir.² Mezkûr ünsüzler Türkçenin ilk devirlerinden itibaren birtakım ses değişimlerine uğramıştır. Bu konu şimdiye kadar Türkçenin belirli tarihî dönem metinleri üzerinde yapılan muhtelif çalışmalarda ele alınmış, fakat bir bütün hâlinde değerlendirilmemiştir.³ Dolayısıyla geniz ünsüzlerinde meydana gelen değişimlerin Türkçenin tarihî dönemlerinden başlanarak Çağdaş Türk lehçelerini de kapsayacak şekilde hangi kelime ve eklerde meydana geldiğinin toplu olarak tespit edilmesi Türkçenin sınırlı sayıdaki geniz ünsüzlerinin değişim ve gelişimini takip açısından gerekli idi.

vowels; voyelles nasales) diye adlandırılır. Bilindiği gibi Ölçünlü Türkiye Türkçesinin ünlüleri ağız yolunda açık ve berrak bir şekilde boğumlanır yani aslı olarak “ağız ünlüleri” (oral vowels; voyelles buccales)dirler. Ancak Ölçünlü Türkiye Türkçesinde anlamsal karşıtlık yaratmayan ikincil geniz ünlüleri de vardır. (...) Geniz ünlüleri, ölçünlü dilde, ünlü-ünsüz ilişkisi neticesinde geniz yolu açıkken oluşur.

İki çeşit geniz ünlüsünden bahsetmek mümkündür. Bunlardan biri genizden hafifçe çıkarılan, diğeri de genizden belirgin bir şekilde çıkarılan ünlüdür. Geniz ünlüleri, Ölçünlü Türkiye Türkçesinde hafifçe, bazı Türkiye Türkçesi ağzlarında ise daha belirgin bir şekilde telaffuz edilir” (Yıldız 2016: 2-3).

Yıldız, geniz ünlülerinin başlıca teşekkül sebeplerini ise şu şekilde listelemiştir: “a) Büzülme ve derilme sonucu meydana gelirler: sā “sana”, bā “bana” vd. b) Erime hadisesi sonucu kaybolan geniz ünsüzü, genizlik vasfını kendisinden önceki ünlüye aktarır: bē “ben”, galā “kalan” vd. c) İki ünlü arasındaki geniz ünsüzü eriyerek ikiz ünlüler oluşur. Kaybolan ünsüzün genizlik fonksiyonu bu ünlülerden birine geçer: būa “buna”, sāa “sana” vb.” (Yıldız 2016: 9-10).

Türkçedeki genizsilleşmenin fonolojik olduğunu aktaran Süer Eker genizsilleşen ünlülerin bir kısmının teşekkülünü “geniz ünsüzlerinin düşmesi durumunda düşmeyi telafi eden uzunluk ortaya çıkarken uzayan ünlünün aynı zamanda genizsilleşmesiyle” izah ederken, bir kısmının ise “komşu geniz ünsüzü”nün etkisiyle teşekkül ettiğini belirtir (Eker 2010: 316).

Türkçede asli geniz ünlüsü olmadığını belirten Leyla Karahan da geniz ünlüsünün “ağızlarda damak /n/’sinin daha çok iki ünlü arasında düşmesi ile ortaya çıktığını” ifade eder (Karahan 2020: 89).

Geniz ünlüsünü “boğumlanmaları sırasında geniz yolunun açık bulunması dolayısıyla genizlik vasfı kazanan ünlüler” şeklinde tanımlayan Ahmet Günşen, genizleşmenin “genel olarak a, e, i ünlüleri ile, az da olsa o, u ünlülerinde görüldüğünü” söyler (Günşen 2019: 28).

² Kemal Eraslan listelenen geniz ünsüzlerini şu şekilde tasnif etmiştir: Çift dudak ve geniz ünsüzü /m/, diş geniz ünsüzü /n/, damak geniz ünsüzü /ŋ/, ön damak geniz ünsüzü /ny/ (Eraslan 2012: 69). Omeljan Pritsak’ın Eski Türkçedeki fonem ünsüzlerinin listesine de yer veren Eraslan, Pritsak’ın nazal ünsüzleri sert nazal ünsüzler (*m, n, ŋg, ny*) ve yumuşak nazal ünsüzler (*b, d, g, y*) olarak tasnif ettiğini belirtir (Eraslan 2012: 67). Eraslan çalışmasında, Eski Türkçede 17 ünsüz tespit eden Marcel Erdal’ın ünsüz listesine de yer vermiştir. Bu listeye göre Erdal’ın geniz ünsüzlerini tasnifi de şöyledir: Dudak geniz ünsüzü /m/, diş geniz ünsüzü /n/, damak geniz ünsüzü /ñ/, yumuşak geniz ünsüzü /ny/ (Eraslan 2012: 67). Eraslan’ın geniz ünsüzleri listesinde /ŋ/ sesini *art* veya *ön* olarak belirtmeden damak geniz ünsüzü şeklinde belirtmesi, ilgili sesin ince ünlüler yanında ön damakta, kalın ünlüler yanında arka damakta teşekkül etmesinden kaynaklı olmalıdır. Konu ile ilgili bk. Ersoylu 2000: 97; Sultanzade 2013: 523.

Ümit Özgür Demirci gırtlak geniz ünsüzü (/ŋ/) üzerine 2014 yılında yayımladığı çalışmasında Göktürk alfabesinde ʃ runası ile gösterilen /ŋ/ sesini -Prof. Dr. Zikri Turan’ın görüşüne dayanarak- *g’li damak ŋ’si*; Göktürk alfabesinde ʒ runası ile gösterilen /ñ/ sesini de *y’li damak ñ’si* olarak adlandırmıştır (Demirci 2014: 276 Dipnot:1). Vügar Sultanzade ise ağız sesi olan /g/’nin geniz karşıtı olan /ŋ/ sesini “karşıtlığa göre adlandırma ilkesine dayanarak” *nazal g* olarak adlandırmanın daha uygun olduğunu ifade eder (Sultanzade 2013: 523).

³ İlgili çalışmalar için bk. Uluscu 2023: 11-34.

Prof. Dr. Ayşegül Sertkaya 2014 yılındaki *Köl Tigin, Tunyukuk, Bilge Kağan, Ongi, Taryat, Şine Usu Gibi Göktürk Harfli Yazıtlarda "Aykırı Genizleşme (Denazalizasyon)" Örnekleri* (bk. 2014: 1-12) başlıklı çalışmasını hazırlarken Türkçedeki geniz ünsüzlerinin uğradığı ses değişimlerinin Türkçenin her döneminde detaylı olarak incelenmesi gereken bir konu olduğunu tespit etmiş ve İstanbul Üniversitesinde doktora eğitimine başlayan Gizem Uluscu'ya bu konuyu doktora tezi konusu olarak vermiştir. Nitekim Uluscu, 2021 yılında İstanbul Medeniyet Üniversitesinde Dr. Öğr. Üyesi Hakan Aydemir'in danışmanlığında tamamladığı *Eski Türkçedeki Geniz Seslerinin Tarihi ve Modern Türk Dillerindeki Gelişimi* isimli doktora çalışmasında ilgili konuyu derinlemesine ele almıştır. Kitaplaştırılan doktora tezi 2023 yılında Paradigma Akademi yayınları arasından çıkmıştır.

Eser "Giriş" bölümü hariç "Araştırma Tarihi", "Türk Dillerinde $\eta \sim g$ Değişimi", "Türk Dillerinde $\eta \sim n$ Değişimi", "Türkçede $\eta \sim m$ ve $n \sim m$ Değişimi", "Taranılan Kelimeler" başlıklarını taşıyan beş ana bölümden oluşmaktadır. Eserin iç kapak sayfasından (s. i-ii) sonra muhtevasının özetlendiği "Ön Söz" (s. iii-iv) yer alır. İçeriğin başlık ve sayfa numaralarının verildiği "İçindekiler" (s. v- xvii) listesinin ardından çalışmada "Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri" (s. xix), "Kısaltmalar" (s. xxi-xxix) ve "Tablolar Listesi" (s. xxxi) verilmiştir. Eserin "Giriş" bölümü (s. 1-9) "Türkçede Geniz Sesleri" (s. 1-6) ve "Tarihi ve Modern Türk Dillerinde $/\eta/$ Sesinin İmlâsı" (s. 6-9) alt başlıklarından oluşmaktadır. "Türkçede Geniz Sesleri"⁴ (s. 1-6) alt başlığında Türkçedeki geniz ünsüzlerinin (m, n, n⁵, η) teşekkül özellikleri verilerek kelimelerin ön - iç - son sesleri ve bazı eklerdeki değişim durumları ile ilgili örnekler sıralanmıştır. "Tarihi ve Modern Türk Dillerinde $/\eta/$ Sesinin İmlâsı" (s. 6-9) alt başlığında Göktürk alfabesinden başlanarak Türklerin kullandığı alfabelerde $/\eta/$ sesinin imlâsı üzerinde durulmuştur.

Eserin "Araştırma Tarihi" başlıklı birinci bölümünde (s. 11-34) sırasıyla " $\eta \sim g$ Değişimi Üzerine Yapılan Çalışmalar" (s. 11-25), " $\eta \sim n$ Değişimi Üzerine Yapılan Çalışmalar" (s. 25-29) ve " $\eta \sim m$ ve $n \sim m$ Değişimleri Üzerine Yapılan Çalışmalar" (s. 29-34) alt başlıklarında ilgili ses değişimleri üzerine yapılan önceki çalışmalar özetlenerek araştırmacıların konuyla ilgili yaklaşımları bir arada değerlendirilmiştir.

"Türk Dillerinde $\eta \sim g$ Değişimi" başlıklı ikinci bölüm (s. 35-104), "Türk Dillerinde $\eta \sim n$ Değişimi" başlıklı üçüncü bölüm (s. 105-169) ve "Türkçede $\eta \sim m$ ve $n \sim m$ Değişimi" başlıklı dördüncü bölümde (s. 171-186), Eski Türkçe, Orta Türkçe, Batı Türkçesi, Kuzey Türkçesi, Doğu Türkçesi, Kuzeydoğu Türkçesi, Salarca, Halaçça,

⁴ Eserde geniz ünsüzleri ile ilgili değişimler incelenirken Türkiye Türkçesindeki değişimlerin tespiti sırasında "Anadolu ve Rumeli Ağızları" alt başlığında ağızlardaki değişimleri de değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Türkiye Türkçesi ağızlarında -her ne kadar aslı olmasalar da- geniz ünlülerinin varlığı (bk. Dipnot 1) da düşünülerek geniz ünsüzlerinin değerlendirildiği bu alt başlığın "Türkçede geniz ünsüzleri" şeklinde olması beklenirdi.

⁵ Eserde ɣ runası ile gösterilen $/\tilde{n}/$ sesinin transkripsiyonu için kullanılmıştır. \tilde{n} transkripsiyonu için ayrıca bk. O. Sertkaya 2012: 3.

Çuvaşça ve Yakutçadaki ekler ile kelime kök ve gövdelerinde -sırasıyla- $\eta \sim g$; $\eta \sim n$; $\eta \sim m$ ve $n \sim m^6$ değişimleri incelenmiştir. Yazar ilgili alt başlıklardan sonra, yapmış olduğu incelemenin sonuçlarını bir arada yorumlayarak eserin bu bölümlerindeki değerlendirmelerine kolayca ulaşma imkânı sağlamıştır.

“Taranılan Kelimeler” başlıklı beşinci ve son bölümde (s. 187-278) $\eta \sim g$; $\eta \sim n$; $\eta \sim m$ ve $n \sim m$ değişimlerinin incelendiği kelimeler türlerine göre “İsimler” (s. 187-252) ve “Fiiller” (s. 252-278) alt başlıklarında alfabetik olarak sıralanmış ve kelimelerin -varsa-etimoloji sözlüklerindeki etimolojik izahları verildikten sonra Eski Türkçe, Orta Türkçe, Batı Türkçesi, Kuzey Türkçesi, Doğu Türkçesi, Kuzeydoğu Türkçesi, Salarca, Halaçça, Çuvaşça ve Yakutçadaki imlaları ile birlikte anlamları da listelenmiştir. İlgili değişimlerin meydana geldiği kelimelerin bu şekilde ayrı bir başlık altında da tekrar teferruatlı olarak ele alınmış olması okuyucuların kelimelerin imla ve anlamlarındaki değişimleri mukayese etmeleri açısından kolaylık sağlamaktadır.

Yazar Eski Türkçedeki geniz ünsüzlerinin tarihî ve modern Türk dillerindeki gelişimini incelediği çalışmasının nihayetinde tespit ettiği ses değişimi özelliklerini “Sonuç” bölümünde (s. 279-285) 17 madde altında değerlendirmiş ve incelemesini hazırlarken istifade ettiği kaynakları “Kaynakça” (s. 287-312) başlığı altında listeleyerek bu çalışmayı tamamlamıştır.

Tarihî veya modern Türk dillerindeki bazı geniz ünsüzü değişimleri ile ilgili bugüne dek yapılan muhtelif araştırmalardan sonra, yazar bu çalışmasıyla hem tarihî hem de modern Türk dillerinde geniz ünsüzlerinin değişimlerini bütüncül bir bakış açısıyla ele almış, böylece ilgili değişimlerin Türkçenin hangi dönemlerinde ve hangi Türk dillerinde mevcut olduğunu kronolojik olarak takip etme kolaylığı sağlamıştır. Yaptığı incelemeler sonucunda geniz ünsüzleri değişimlerini ihtiva eden pek çok veriyi de bir araya getirerek saha çalışanlarının istifadesine sunmuştur. Yoğun emek ve dikkat isteyen bir çalışmanın neticesinde ortaya çıktığı anlaşılan bu eseri hazırlayan yazarı kutlarız.

KAYNAKÇA

- DEMİRCİ, Ü. Ö. (2014). “g’li Damak /ŋ/’si ve Bunun Ardahan Yerli Şivesinde Çözülmesi Üzerine”. *Journal of Turkish Studies*, 9/6: 275-289.
- EKER, S. (2010). “Ünlülerin Temel Özellikleri Üzerin Birkaç Not”. *Journal of Turkish Studies*, 5/4: 305-320.
- ERASLAN, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- ERSOYLU, H. (2000). “Türkçenin Bazı Yabancı Kökenli Kelimelerindeki Damaksı Genizsileşme”. *İlmî Araştırmalar*, 9: 97-104.
- GÜNŞEN, A. (2019). *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

⁶ Eserde Salarca, Halaçça, Çuvaşça ve Yakutçada $\eta \sim g$; $\eta \sim n$ ile $\eta \sim m$ değişimleri incelenmiştir.

- KARAHAN, L. (2020). "Ağız Araştırmalarında Fonetik Laboratuvarlarının Önemi". *Prozodi (Bürün Bilimi) ve Konuşma Çalıştayı Bildirileri: 28 Haziran 2019* (ed. İsmet Çetin, yay. haz. Reşide Gürses). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 85-92.
- SERTKAYA, A. (2014). "Köl Tigin, Tunyukuk, Bilge Kağan, Ongi, Taryat, Şine Usu Gibi Göktürk Harfli Yazıtlarda 'Aykırı Genizleşme (Denazalizasyon)' Örnekleri". *Gazi Türkiyat*, 15: 1-12.
- SERTKAYA, O. F. (2012). "Göktürkçedeki ǰ Runası Üzerine". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1/4: 1-10.
- SULTANZADE, V. (2013). "Nazal N, Yoksa Nazal G?". *I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi Bildiri Kitabı II* (ed. Mustafa Arslan). Saraybosna: International Burch University, 521-524.
- ULUSCU, G. (2023). *Eski Türkçedeki Geniz Seslerinin Tarihi ve Modern Türk Dillerindeki Gelişimi*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- YILDIZ, O. (2016). "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Geniz Ünlüleri". *Diyalektolog*, 12: 1-24.